

זכרון לראשונים

חיים ב' רוזן

1922-1999

עמינדב דיקמן

דברים לזכרו

כל הבקי בתולדותיה של התרבות הישראלית יודע, כי אי־בזה בשנות החמישים ארעה בה מהפכה. הניב הרגיל "חילופי משמרות" אין כחו יאה לתאור נאמן של אשר התחולל אז. היתה זאת מהפכה במלוא מובנה של מלה זאת. יותר מכל מוכרים נציגיה בשירה הישראלית: אנשי חבורת "לקראת" – יהודה עמיחי, דוד אבידן, משה דור ואחרים – ודבֶּרְכָם המובהק ביותר, נתן זך. אחד החברים בחבורה זו, שלימים נתרבו מוניטיו כחוקר ספרות ממוניטיו כמשורר, בנימין הרשב (אז – הרושבסקי), היה מבשר המהפכה ומחוללה בשדה תורת הספרות. דומני שלא אטעה אם אומר, שבשדה הבלשנות, היה חיים־ברוך רוזן האיש שחולל אותה מהפכה עצמה. למה נשאו אותם מהפכנים את נפשם? המשוררים בקשו לתת גט לעברית הקלאסית הגדורה של דור המודרניסטים ולהכניס לשירה את העברית החיה שהיתה על שפתותיהם. המהפכה בחקר הספרות בקשה לתת גט לנוסח המחקר ההיסטורי הקודם ולטעת בתחום מקצוע זה את פְּרוֹת תורת הספרות

החדשה מאירופה ומאמריקה. כדבר הזה עצמו חולל ח"ב רוזן, שהכניס לחללו של חקר הלשון בישראל, שעד אז היה עיקר מנינו ובנינו הבראיסטיקה מסורתית, את מדע הבלשנות החדש. ב-1953 הקים, יחד עם מורו יעקב פולוצקי, את החוג לבלשנות כללית באוניברסיטה העברית. 'כתב המהפכה' הגדול שלו יצא לאור שנתים אחר-כך: הלא זה ספרו "העברית שלנו", שזימן את הקוראים ללכת בדרכי חשיבה בלשנית שכמעט לא היה איש בארץ שהיה אמן עליהן בימים ההם. ביום שיבואו החוקרים לעין עיון שלם בשינוי הכוון הגדול שנתחולל בעברית בשנות החמישים, ימצאו בפרקו הששי של ספר זה ("על סגנונות עבריים") ניסוחם המדויק הראשון של דברים שאחרים קלטום אז בעיקר בכח החוש. לזו טענתו הגדולה של רוזן מוכר היום לכול. לאמר, כי השפה העברית שבארץ-ישראל אינה רק מקרה של החיאה צלחה, אלא, כפי שסיכם זאת בנוסח עממי יורם ברונובסקי: "שפה לכל דבר, בעלת זהות מורכבת אך מובחנת היטב, בדיוק כשפת המשנה וכשפת המקרא, שפה עתיקה ומודרנית כאחת, שיחודה בזה שהיא שפה בעלת צורה פנימית מערבית הנתונה בכלי של שפה מזרחית עתיקה".¹¹¹ פשרם המדעי המלא של הדברים עמוק ומורכב הרבה יותר, כמובן. אלא שלעניננו כאן די בזה, שתפיסה זאת היתה מהפכנית, וכי הקלטותה, לבסוף, באה לאתר מלחמה מרה ונסערת בין מחנות בלשנים וסופרים.¹¹² שלימים תארה רוזן עצמו כ-"Kulturkampf", "מלחמת תרבות" ממש. דומני שלא יהיה מי שיכפור בזה שלבסוף יצא ח"ב רוזן וידו על העליונה: הישות שאותה הגדיר ואת שמה טבע, "עברית ישראלית", היא דבר ששוב אין עליו, כמדומה, כל עוררין. גם לו היה זה כל פעלו, זכאי היה למקום-מעלה בפנתיאון העברי והישראלי. אלא שעבודתו הבלשנית הגדולה בתחום העברית היתה אך ערוץ אחד: גוף יצירתו העצום¹¹³ מחזיק גם את

¹¹¹ יורם ברונובסקי, "העברית שלנו והתרבויות שלנו", "הארץ", גליון

ה-15 באוקטובר 1999.

¹¹² לתאור מלא של פרשה חשובה זאת ראו ספרו האנגלי של רוזן כוזר *Hebrew and Zionism* בהוצאת Mouton de Gruyter, ברלין-ניו-יורק, 2001, עמוד 138 ואילך.

¹¹³ לרשימה בבליוגרפית מלאה של כתבי ח"ב רוזן ולהערכת כלל פעלו ראה:

מחקריו הרבים בבלשנות הודו-אירופית משווה, את מחקריו המגוונים בלשונות שמיות, למן הקדם-כנענית, ואת מחקריו בבלשנות כללית. מחקרים אלה – הגם שקטנתי מלהעיד עליהם כמלוא ערכם – הריהם מופת למזוג צלח של הפילולוגיה והבלשנות. והרוצה לצלול בים רחב-הידים של מחקריו וליהנות מזיו ברק מחשבתו, ילך אצל שלשת כרכי המאמרים שקבצו לכבודו תלמידיו תחת הכותרת (האנגלית) "מזרח ומערב".¹¹⁴ מצד הפילולוגיה הקלאסית, שבה ראשית חניכתו, ולמען האמת מעולם לא עזבה, היתה גולת הכותרת של מפעלותיו של חיים רוזן המהדורה המדעית הגדולה של הרודוטוס, שיצאה בשני כרכים בסדרת הטקסטים הגרמנית הנודעת של בית "טויִןִּנְר" (1987-1997), כבוד שמעטים הפילולוגים היהודים שזכו לו. מצד הבלשנות הכללית, תרם רוזן תרומה בלתי-מחזה לברור השאלה הקשה של התחביר בלשונות ההודו-אירופיות.¹¹⁵ ואין הזכרת שמו הדגול שלמה בלי שתוזכר רעיתו חנה, תבדל"א, בלשנית מובהקת כשלעצמה, שנתנה מכשרונה לרבים מן החבורים שכתבו שניהם בשותף. כבני כל עם, רגילים אנו לתת יקר לאותם אנשי רוח משלנו שיצירתם הגדילה שמנו באומות העולם: ח"ב רוזן היה אחד מן היותר מבריקים שבאנשי הרוח שחיו ועבדו ביננו, ובזוהר עבודתו, שהלך בארבע כנפות תבל, הנחיל כבוד ויקר למדעי הרוח הישראליים.

*

חיים-ברוך רוזן – את שמו הגרמני, הִיִּנְיִןִּי אָרִיף רוֹזֶנְרִאוֹף, עברת ב-1949 – נולד בווינה ב-4 במאָרס 1922 ועלה עם בני משפחתו ארצה ב-1938. את ראשית למודיו עשה בחוג ללמודים קלאסיים באוניברסיטה העברית, שאף שהיה אז עול ימים עדין, כבר הרביצו בו תורה חוקרים מובהקים (ויזכר מהם ולו יוחנן לוי, שח"ב רוזן הוקיר

Pierre Swiggers, *Haïim B. Rosen, Bio-Bibliographical Sketch, Followed by the Late Prof. Rosén's Text: "The Jerusalem School of Linguistics and The Prague School"*, Leuven, Centre international de Dialectologie générale, 2005.

114 הכרך הראשון יצא לאור ב-1982, השני ב-1985 והשלישי ב-1994. כל

115 הכרכים בהוצאת Fink במינכן. לענין זה ראה במיוחד חבורו: *Is a Comparative Indo-European Syntax Possible?*, אינסברוק, 1994.

זכרו כל ימיו). את עבודת המ.א. שלו השלים ב־1943, ואת עבודת הדוקטור ב־1948. באותן שנים היה חבר ב"הגנה" (בה הגיע לדרגת קצין) ובד בבד עם זה עבד כמורה ללטינית בבית ספר תיכון בתל־אביב – אולי היחיד שענה בכך בכל תולדות החינוך התיכוני הישראלי, ומכל מקום, היחיד שחבר ספר למוד עברי לשפה הלטינית שלא לשימוש של סטודנטים באוניברסיטה.¹¹⁶ בשנים 1951-1952 יצא לפריס, להשתלמות בתר־דוקטורט ב־École des Hautes Études, שם יצק מים על ידיו של הבלשן היהודי־צרפתי הדגול אמיל בנבניש. באוניברסיטה העברית למד חיים רוזן משנת 1949 ועד יום מותו, זמן רב אחרי שפרש לגמלאות. ברבות השנים, כיהן כפרופסור אורח באוניברסיטאות רבות, בשיקגו, בניו־יורק, ובמעולים שבמוסדות ההשכלה הגבוהה בפריס. ח"ב רוזן היה חבר פעיל באגודות מדעיות רבות, מהן תזכרנה, לבד מן האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, גם ה־Comité International Permanent des Linguistes (בה היה נציג ישראל), החברה הבלשנית האמריקאית, ה־Indogermanische Gesellschaft, חוג הבלשנים הניו־יורקי, וה־Societas Linguistica.

Europaea (שהיה סגן נשיאה). בשנת 1977 זכה בפרס ישראל לבלשנות, וב־1992 הֶעֱנַק לו פרס המחקר על שם אלקסנדר פון הומבולדט. חיים רוזן המשיך בעבודתו הבלשנית עד יומו האחרון. המות השיגו לפתע פתאם ב־1999, בפריס.

*

חיים רוזן היה מן הדגולים שבמורי, וכן חבר יקר. כרגיל במקרים כאלה, הקדים ספר את האדם: באחת מחנויות הספרים מיד שניה קניתי, במחיר לירות מעטות, את ספרו הקטן "שיחות על לשון והיסטוריה". דפיו של הספרון הקטן כבר ניתקו מכריכתם והצהיבו, אך גם כעבור רבע מאה מיום צאתו לאור, פעל את פעולתו והכניס כבלי־משים עוד בור רענן אחד בשערי מדע הלשון. שפעת "צימוקים" ערבים היתה פזורה בו (למשל, שבין "אוינוס" ביונית,

¹¹⁶יסודות הלשון הרומית, חלקים א-ב, אמנות, תל־אביב, תשכ"ב (מהדורה שניה ומורחבת).

"וינום" בלטינית ו"יין" בעברית היסוד ההגאי המשותף הוא דוקא הנו"ן) – אולם בכגון אלה הייתי רגיל כבר מדפדופי בספרים על הלשון העברית, שהיו מונחים בחיקי עוד קודם. אבל על אודות הלשון כמערכת סימנים מוסכמת, על "תודעת הלשון" או על בלשנות דיאכרונית וסינכרונית שמעתי לראשונה, ותשומת-לבי נתפסה לדברים באחת. את השיחה החמשית, האחרונה בספרון, פתח המחבר בנימוס בלתי-מצוי: "תלמידיי, עליכם לסלוח לי, על אשר כיניתי אתכם כך, אך לי נדמה, שעתה עתידים אתם ללמוד דבר חדש". הלאה המשיך וכתב, בנימוס מופלג עוד יותר, שאת מרבית הדברים שבספרו ודאי יודעים הקוראים מכאן ומשם, והוא אך כינס וסידר אותם, ותו לא. נאלצתי להודות בפני עצמי, שלפי הגיון נימוסי זה, זכאי הכותב לתואר 'מורי' מזה דפים רבים, מכיון שאת רוב מה שקראתי בספרו לא ידעתי משום מקום. במחשבה שניה, הרהרתי שלא יהיה זה רעיון רע ללמוד אצלו גם בממש. באותם ימים חגתי לפי תומי, כתלמיד שלא מן המניין בחוג ללימודים קלאסיים בתל-אביב. הגיעה לאזני השמועה שרוזן, איש ירושלים, מלמד גם באוניברסיטת תל-אביב, בחוג ללשון עברית. אצתי לסמינר על לשונו של הרודוטוס, אבל לא זכיתי להאריך שבת בו, משום שנתפסתי מיד כנוסע סמוי: רוזן בקש את המסובים להציג עצמם, ומשהכרזתי שאני 'שומע חפשי', הורה לי, באותו נימוס שלן שלו, לצאת את הכתה, משום שלא טרחתי לתאם את התארחותי מראש. שנה אחר-כך כבר הייתי רשום כדת וכדין, ויחד עם חברתי טלי סילוני, שכבר היתה תלמידה מתקדמת באותו חוג, ובחברת שומעת חפשית קשישה הרבה מאתנו, אשת הלמודים הקלאסיים רות נויברגר, ישבנו בסמינר על לשונו של הומרוס. שנה אחר-כך, נותרנו טלי ואני (אינני זוכר עוד איש מלבדנו) בסמינר על לשונו של פטרוניוס. חוששני שלא אצליח למלט את תאור השעורים המופלאים ההם מכבליהם של צרופי-הלשון השגורים. גם נוסחת ההשתמטות הזריזה של המשוררים בני תור-אוגוסטוס – quid loquar "מה אספר" (ועוד לא סופר) – לא תהיה כאן בעזרי: מה אספר על עיניו הבורקות של רוזן, שהתנוצץ בהן שביב זיק שדוני כל אימת שהפליא אותנו באיזה זיקוק-די-נור לשוני, מה אספר על תחושת הערסול הרוחני, כמעט ערפול-החושים הקל, שהיה משרה בנווטו

דרך מרחבים של לשונות וזמנים? התאור הנאמן והפשוט ביותר, אל-נכון, יהיה זה: רוזן היה המורה שלימד אותנו לקרוא קריאה שונה בתכלית מזו שהיתה שגורה בנו. רצה – קרא לה 'קריאה יעקובסונית' או קריאה 'נוסח בנבנישת', או 'קריאה פילולוגית בלשנית' סתם, ועיקרה – אימון אטי בזניחת ההתחקות המהירה אחרי ה'תוכן' במובן הרגיל, אימון בהסתגלות להתרכז ב'תוכן' אחר. אנקדוטה קטנה תועיל לאיר זאת במקצת: באחד השעורים, הביא רוזן קטע קצר מספרי הרודוטוס, שבקש להדגים בו איזו תופעה לשונית (כדרך הנרפים, כבר שכתתי מה היתה). אני זוכר היטב שסופר שם (סוגת העלאת הזכרונות על הכתב אוסרת עלי לבדוק את המקום שהוא בטקסט), כי בידי התראקים נקוט היה מנהג להזריק לסוסתיהם אויר לורידי רגליהן האחוריות באמצעות קני-קש. טלי, שהיתה חובשת צבאית, הרימה את ידה ושאלה כיצד אפשרי הדבר, שהלא הזרקת אויר לוריד גורמת מות, כידוע. רוזן השיב לה בכעס (מבויס, כפי שהסתבר) שאין לו כל ענין ב'מה שכתוב שם', וכי המענין כאן, לדידו, הוא התופעה הלשונית שהדגים, ולא 'תוכן'. אני, שרציתי מאד להצטין, מצאתי (המזל אינה זאת לידי) אזכור של אותו מנהג מוזר באחת האפיגרמות של מרטיאליס, והבאתיו בגאווה לכתה בשבוע שלאחר מכן. רוזן שב והטעים שהמענין כאן אינו מנהג ההזרקה המשונה, אלא המורפולוגיה והתחביר בקטע שהביא הוא, והוסיף כי ישמח להודע את פשר הדבר, 'אם יודעת על-כך טלי משהו מתוך הכשרתה הרפואית'. בבדיחות, סיפר שבימי למודיו הצליח להשיג פטור מן הבחינות בהסטוריה רומית, וגם היום, כמעט ארבעים שנה אחר כך, אחרי שהרבה חקר בלטינית של קיקרו, אינו בטוח אם יוכל לציין בדיוק את תאריכי חייו. לא טלי ולא אני לא נעשינו פילולוגים קלאסיים. אבל דבר אחד, יקר מאד, העניק לנו חיים רוזן: בנדיבות, שלא הקהתה מאומה מן החריפות שהיתה בו, נתן לנו להרגיש, שאפשר שיבוא יום וגם לנו יהיה דבר של טעם לאמרו, וכי דבר זה בהישג ידנו הוא. 'למה לא תפרסמו זאת', אמר לטלי ולי בפשטות כשדימינו ש'עלינו על משהו' בשיעור זה או אחר. ב-1987 יצאנו ללמוד בשויץ. טלי אמנם נעשתה בלשנית, אבל באסכולה אחרת לגמרי מזו של רוזן. אני, שמעולם לא נשאתי נפשי להיעשות פילולוג

קלאסי, המשכתי בלמודי ספרות ובעבודת התרגום. כשלעצמי, אני חש שבמדה רבה חב אני את מסע למודי גם לו, ודומני שגם טלי חשה כן. מורנו בעבר נותר חברנו. ברבות השנים, בבקורי התכופים בארץ, הייתי סר אליו לשיחה, שתמיד הגיעה אי־כך לענייני עברית, ולעתים לענייני תרגום. לעולם אשא לו בלבי הכרת־תודה עמוקה על הדברים החשובים מאין־כמותם (לגבי דידי) אשר למדתי ממנו דוקא בתחום אמנותי, אמנות התרגום. כשתרגמתי מן השירה העתיקה, מאלגיות הגלות של אובידיוס, שלחתי לו את התרגומים, ואת הערותיו המפליאות בחודרנותן ובדיקנותן אני שומר מכל משמר עד עצם היום הזה. לאחד מנסחי התרגום, שהתנמר בתקוניו, הוסיף מכתב, שאני מתיר לעצמי להביא משהו ממנו בצבור: "קריאת תרגומך מביאה אותי לידי אפוריזם [...]: אחד הקשיים הממשיים במלאכת התרגום [בעיקר של יצירה שירית] נובע מתוך העובדה שלכל איבר, מלה או כד' במקור נועד משקל יחסי סגולי לגבי היחידה (שורה, קולון, משפט) שבה הוא כלול, והאידיאל שאליו המתרגם צריך לשאוף הוא שלאקוויוולנט של האיבר הזה בתרגום יועד משקל יחסי אנאלוגי לגבי היחידה המתאימה בתרגום. מה דעתך [...]?" לא אקלקל את דברי מורי ורבי באפשוט. אומר רק, שמיד הזכירו לי תמונה אחת מתוך סרט קולנוע בריטי ידוע (בשעתו), "גרסת בראונינג" (כלומר, גרסת תרגומו של רוברט בראונינג ל'אגממנון' לאיסכילוס). בתמונה זו, לומדים המורה ותלמידו הילד את 'אגממנון', שורה שורה ביונית ותרגומה, כדרך ה־tutoring האנגלי המסרתי. הילד, העושה חיל בלמודו, מתפַּיט למדי בתרגומו, והמורה (שאת דמותו שיחק לעילא מייקל רדגרייב הנוגה) מפטיר לו בהמכת־קול – why don't you stick to the text. עיקר אמנות זו של דבקות בטקסט, ופרושה המדויק של דבקות כזו, למדתיו מחיים רוזן. ואזכרנו אני, הקטן בצבא החבים לו תודה על שפע מתנותיו.

עמינדב דיקמן, החוג לספרות כללית והשוואתית, האוניברסיטה
העברית בירושלים

חבר

“פלמח”*

(עיון אפיגראפי-אטימולוגי)

הפעילות הארכיאולוגית המוגברת בחפירות הל-אבי –
ביפו בעשרות השנים האחרונות הביאה לנו את השפע העצום
של קטעי הפאפירוסים שמן המאה התשע-עשרה עד המאה
העשרים ואחת, טכסטים שגילו לנו את לשונות הדיבור הרווחות
במדינת העברים ו לפני אלף שנים ויותר.

כל המדפדף בגיליונות הרבעון Israel and the
Middle East ובאחרים הקרובים למקצוע, נוכח לדעת, שבעיות

* [נכתב בי"ד באדר, ו' אלפים תשט"ו (שנה אלף ושבוע למדינת

ישראל. מרס 2055), ופרסומו נתאחר עד היום].

1. דרך אגב האם „עברים“ אלו כפי שנחכנו מייסדי מדינתנו, והים
עם ה-תקירו, הנזכרים במקורות קדומים כעם היושב באותה הסביבה?
הנחה מרתקת זו מביע Koyoto Ngawashiki בספרו האחרון: Recent
Problems in Near-Eastern Archaeology, טוקיו, 2937.